

4

Grzegorz Wałęga

DETERMINANTY ZADŁUŻENIA GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE W ŚWIETLE WYBRANYCH TEORII KONSUMPCJI

4.1. WPROWADZENIE

Zadłużenie gospodarstw domowych w ostatnich latach znacznie wzrosło, co potwierdzają oficjalne statystyki. Zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych w Polsce upodobniają się do tych obserwowanych w krajach o ugruntowanych gospodarkach rynkowych. Realizacja aspiracji konsumpcyjnych gospodarstw domowych w coraz większym stopniu odbywa się za pomocą kredytów lub pożyczek, które umożliwiają im międzyokresową substytucję konsumpcji. Zadłużanie się pozwala gospodarstwom domowym na przejście na wyżej położoną, niż wynika to z aktualnego poziomu dochodów, ścieżkę konsumpcji.

W niniejszym rozdziale zaprezentowano dwie teorie konsumpcji ukierunkowane na przyszłość – teorię cyklu życia oraz teorię dochodu permanentnego – z uwzględnieniem aspektu zaciągania kredytów lub pożyczek przez gospodarstwa domowe. Uzupełnieniem rozważań w tej części pracy jest przegląd międzynarodowych badań z tego zakresu. Następnie, w części empirycznej, na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych przeprowadzonego w 2007 r. przez Główny Urząd Statystyczny, scharakteryzowano w różnych przekrojach gospodarstwa domowe korzystające z kredytów lub pożyczek. Zidentyfikowano także główne cechy społeczno-ekonomiczne determinujące zadłużenie gospodarstw domowych. W tym celu zbudowano model

logitowy, który pozwolił na określenie prawdopodobieństwa zadłużenia gospodarstwa domowego.

4.2. KREDYT W TEORII CYKLU ŻYCIA I HIPOTEZIE DOCHODU PERMANENTNEGO

Alokacja konsumpcji w czasie przez gospodarstwa domowe obejmuje cały okres ich życia. Funkcja użyteczności zależy od struktury wieku członków gospodarstwa domowego i jest określana przez zagregowaną wielkość konsumpcji bieżącej i przyszłej. Według teorii cyklu życia¹, zaproponowanej przez A. Ando i F. Modiglianiego, wielkość konsumpcji oraz poziom zadłużenia i oszczędności gospodarstwa domowego odzwierciedlają fazę jego cyklu życia².

Zgodnie z tą teorią gospodarstwo domowe tworzy plany konsumpcji. Ich podstawą jest przewidywana zdyskontowana wartość dochodów osiąganych w ciągu całego jego istnienia (powiększona o ewentualny początkowy zasób majątku bądź spadek). Drugim elementem określającym wielkość konsumpcji jest wartość bieżąca posiadanych przez gospodarstwo aktywów (zarówno finansowych, jak i rzeczowych).

Funkcję konsumpcji w teorii cyklu życia można wyrazić następująco³:

$$C = \alpha Y + \beta A, \quad (4.1)$$

gdzie:

- C – konsumpcja,
- Y – dochód rozporządzalny,
- A – aktywa gospodarstwa domowego,
- α – krańcowa skłonność do konsumpcji z dochodu bieżącego,
- β – krańcowa skłonność do konsumpcji z posiadanych aktywów.

¹ W dalszej części rozdziału terminy „teoria” i „hipoteza” będą stosowane zamiennie, z uwagi na fakt, że w literaturze, zarówno polsko- jak i anglojęzycznej, nazewnictwo jest niejednolite i można spotkać się z obydwooma terminami.

² Uznaje się, że hipoteza cyklu życia (*life cycle hypothesis* – LCH) została pierwotnie zaprezentowana w serii artykułów, z których najważniejsze to: F. Modigliani, R. Brumberg, *Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data* [w:] *Post-Keynesian Economics*, red. K.K. Kurihara, Rutgers University Press, New Brunswick 1954, s. 388–436 oraz A. Ando, F. Modigliani, *The „Life Cycle” Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests*, „*American Economic Review*” 1963, vol. 53, nr 1, s. 55–84. W niniejszym rozdziale wykorzystano uogólnione ujęcie tej teorii zawarte w następujących podręcznikach: D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2000, s. 158–168 oraz R.E. Hall, J.B. Taylor, *Makroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 260–272.

³ R.E. Hall, J.B. Taylor, *op. cit.*, s. 271 i 272.

Konsumenci w swoich decyzjach konsumpcyjnych biorą pod uwagę nie tylko rozmiar bieżącego dochodu rozporządzalnego, ale próbują także ocenić wysokość przyszłych dochodów z pracy, dochodów z nagromadzonego majątku oraz wysokość przyszłych podatków. Omawiana teoria zakłada, że większość gospodarstw domowych, choć posiada swobodę wyboru w zakresie rozłożenia konsumpcji w czasie, woli utrzymywać konsumpcję na względnie stałym poziomie⁴. Odrębnym aspektem wpływającym na plany konsumpcyjne gospodarstwa domowego brany przez nie pod uwagę są preferencje w zakresie wielkości aktywów (spadku) przekazywanych następnemu pokoleniu⁵.

Wielkość współczynników α i β zależy od tego, czy dodatkowe dochody mają charakter jednorazowy, czy będą powtarzać się w przyszłości. Krańcowa skłonność do konsumpcji z przejściowych przyrostów dochodu jest niska i kształtuje się na poziomie nieco wyższym od stopy procentowej. Można przyjąć, że na ogół przejściowa zmiana dochodu wynika z fluktuacji wartości całkowitych aktywów (np. cen akcji). Natomiast krańcowa skłonność do konsumpcji z trwałego przyrostu dochodu jest wysoka i bliska jedności⁶. Znaczenie dla alokacji konsumpcji w czasie ma także to, czy zmiana jest przewidywalna, czy też nie. W koncepcji cyklu życia przyjmuje się, że o wielkości popytu konsumpcyjnego decyduje głównie przeciętny dochód uzyskiwany w długim okresie.

Ważną rolę w teorii cyklu życia odgrywa istnienie rynku kredytowego⁷. Modelowo kształtowanie się dochodu rozporządzalnego gospodarstwa domowego w ciągu całego jego istnienia oraz kształtowanie się poziomu konsumpcji, zadłużenia i oszczędności w poszczególnych okresach cyklu życia przedstawia rys. 4.1.

Można założyć, że dochód rozporządzalny (Y) rośnie w całym okresie aktywności zawodowej członków gospodarstwa (aż do momentu przejścia na emeryturę – R), co wiąże się ze zwiększaniem się stażu pracy i doświadczenia, które z kolei wpływa na osiąganie coraz wyższych pozycji w hierarchii zawodowej. Następnie, w momencie wycofania się z rynku pracy spada do zera. Konsumpcja

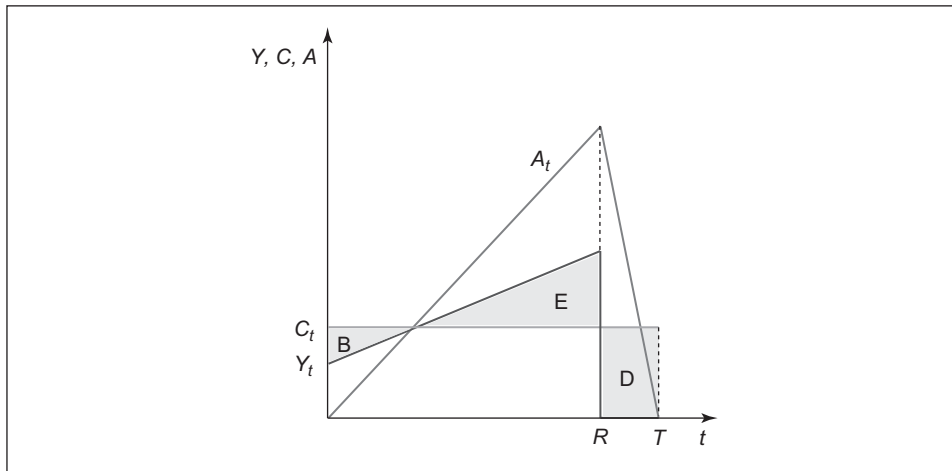
⁴ W istocie wielkość wydatków konsumpcyjnych podlega wahaniom związanym ze zmianami wielkości rodziny w jej cyklu życia, można jednak założyć, że konsumpcja w przeliczeniu na pełnoletnią jednostkę ekwiwalentną (*equivalent adult*) pozostaje na względnie stałym poziomie (por. A. Ando, F. Modigliani, *op. cit.*, s. 56–60 i F. Modigliani, *Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations*, „The American Economic Review” 1986, vol. 76, nr 3, s. 304).

⁵ Por. np.: F. Modigliani, *Life Cycle, Individual Thrift...*, s. 305–309 oraz F. Modigliani, *The Role of Intergenerational Transfers and Life Cycle Saving in the Accumulation of Wealth*, „Journal of Economic Perspectives” 1988, vol. 2, nr 2, s. 15–40.

⁶ R.E. Hall, J.B. Taylor, *op. cit.*, s. 269 oraz R.J. Barro, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 1997, s. 115.

⁷ W dalszej części rozdziału terminy „kredyt” i „pożyczka” będą stosowane zamiennie, zgodnie z metodologią badań Głównego Urzędu Statystycznego. W obu przypadkach będzie chodzić bowiem o zaciąganie zobowiązania (długu) przez gospodarstwo domowe.

jest wówczas finansowana z nagromadzonych w trakcie życia oszczędności (aktywów – A). Gospodarstwo domowe, zgodnie z założeniem modelu LCH, preferuje gładką ścieżkę konsumpcji (C), która odpowiada przeciętnemu, zaktualizowanemu strumieniowi dochodu uzyskiwanemu w trakcie całego życia (T).

Rys. 4.1. Konsumpcja, zadłużenie i oszczędności w teorii cyklu życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: F. Modigliani, *Life Cycle, Individual Thrift...*, s. 300.

W początkowym okresie istnienia gospodarstwo domowe może wydawać więcej, niż wynoszą jego dochody bieżące (na rys. 4.1 obrazuje to pole powierzchni oznaczone jako B). Taka sytuacja może wiązać się np. z kosztami kształcenia, zakupem nieruchomości. Dzięki istnieniu rynku kredytowego może odbywać się to bez konieczności ograniczenia konsumpcji bieżącej do niskiego poziomu dochodu bieżącego lub redukcji posiadanego majątku. Pole powierzchni oznaczone na rys. 4.1 jako E obrazuje okres spłaty kredytów i gromadzenia oszczędności. Następnie rozpoczęcie okresu bierności zawodowej wiąże się ze zmniejszeniem zgromadzonych oszczędności (*dissaving*) – wydatki gospodarstwa domowego przekraczają jego bieżące dochody. W tym miejscu warto zauważyć, że suma powierzchni pól B i D zwykle jest mniejsza od pola powierzchni E . Wynika to z kilku powodów. Po pierwsze, międzyokresowy transfer konsumpcji dokonuje się w warunkach istnienia stopy procentowej w gospodarce, a zatem zakumulowane zasoby muszą pozwolić na spłatę początkowych pożyczek wraz z odsetkami. Po drugie, zakładając, że gospodarstwo domowe planuje przekazać kolejnemu pokoleniu oszczędności (np. w formie zapisu testamentowego), musi odpowiednio zwiększyć ich poziom w trakcie swojej aktywności zawodowej.

Dla wielkości konsumpcji gospodarstwa domowego korzystającego z rynku kredytów znaczenie ma wysokość stopy oprocentowania pożyczek. Wzrost stopy procentowej obniża bowiem wartość zaktualizowaną przyszłych dochodów oraz pogarsza bieżącą sytuację majątkową gospodarstwa domowego (efekt majątkowy). Im wyższa jest stopa procentowa, tym mniejsze są rozmiary pożyczek, jakie może zaciągnąć gospodarstwo domowe bez ograniczania zdolności do spłaty rat z przyszłych dochodów. W takim przypadku ścieżka konsumpcji musi się obniżyć. Oczywiście spadek stopy procentowej w gospodarce wywołałby odwrotne zjawiska do wyżej opisanych.

Hipoteza cyklu życia wskazuje, że jednym z czynników wpływających na łączny poziom zadłużenia jest wiek głowy gospodarstwa domowego. Czynnik ten ma również znaczenie w przypadku rodzajów zaciąganych przez gospodarstwo domowe kredytów, które ogólnie można podzielić na kredyty hipoteczne (długoterminowe) i kredyty konsumpcyjne (krótko- i średnioterminowe)⁸. W ujęciu przedmiotowym, w cyklu życia gospodarstwa domowe zaciągają kredyty nie tylko na pokrycie bieżących wydatków konsumpcyjnych, ale również na zakup dóbr trwałego użytku oraz zadłużają się w związku z edukacją⁹. Zróżnicowanie w typach zaciąganych kredytów odzwierciedla zmieniające się potrzeby gospodarstwa domowego w trakcie jego istnienia.

Ujemna korelacja pomiędzy wielkością zadłużenia a wiekiem głowy gospodarstwa domowego została potwierdzona badaniami prowadzonymi w USA¹⁰. Popyt na kredyt rośnie dla gospodarstw domowych, w których osoba będąca głową gospodarstwa jest w wieku do ok. 35 lat (wówczas dochody rozporządzalne przewyższają pożądane rozmiary konsumpcji), a następnie spada¹¹. Zaobserwowano także zmniejszenie wielkości zadłużenia dla gospodarstw domowych, w których osoba będąca głową gospodarstwa znajduje się w przedziale wiekowym 55–64 lat oraz powyżej 65 roku życia¹². Przywołane wyniki badań empirycznych potwierdzają zatem zachowania gospodarstw domowych wynikające z założeń modelu LCH.

⁸ T. Yilmazer, S.A. DeVaney, *Household Debt Over the Life Cycle*, „Financial Services Review” 2005, vol. 14, nr 4, s. 278.

⁹ Por. N.G. Mankiw, M.P. Taylor, *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa 2009, s. 549.

¹⁰ J.V. Duca, S.S. Rosenthal, *Borrowing Constraints, Household Debt, and Racial Discrimination in Loan Markets*, „Journal of Financial Intermediation” 1993, vol. 3, nr 1, s. 81 oraz D. Cox, T. Jappelli, *The Effect of Borrowing Constraints on Consumer Liabilities*, „Journal of Money, Credit, and Banking” 1993, vol. 25, nr 2, s. 207 i 209.

¹¹ Zob. też: R. Gropp, J.K. Scholz, M.J. White, *Personal Bankruptcy and Credit Supply and Demand*, „Quarterly Journal of Economics” 1997, vol. 112, nr 1, s. 239.

¹² J.N. Crook, *The Demand for Household Debt in the USA: Evidence from the 1995 Survey of Consumer Finance*, „Applied Financial Economics” 2001, vol. 11, nr 1, s. 89.

Kolejną teorią próbującą wyjaśnić kształtowanie się konsumpcji gospodarstw domowych jest teoria dochodu permanentnego (*permanent income hypothesis* – PIH), której twórcą jest M. Friedman¹³. Model ten, podobnie jak omawiana wcześniej teoria cyklu życia, opiera się na założeniu, że gospodarstwo domowe podejmuje decyzje dotyczące alokacji konsumpcji w czasie nie tylko na podstawie wysokości uzyskiwanego aktualnie dochodu, ale uwzględnia także oczekiwania wobec przyszłości. Stąd też obydwie modele w literaturze przedmiotu określa się niekiedy mianem teorii konsumpcji ukierunkowanych na przyszłość¹⁴.

Hipotezę dochodu permanentnego (stałego) można wyrazić za pomocą następujących wyrażań algebraicznych¹⁵:

$$Y = Y_p + Y_t, \quad (4.2)$$

$$C = C_p + C_t \quad (4.3)$$

$$C_p = k(i, w, u) Y_p, \quad (4.4)$$

gdzie:

Y – dochód bieżący gospodarstwa domowego,

Y_p – dochód permanentny (stały),

Y_t – dochód przejściowy,

C – konsumpcja bieżąca gospodarstwa domowego,

C_p – konsumpcja permanentna (stała),

C_t – konsumpcja przejściowa.

Dochód bieżący, podobnie jak konsumpcja, jest sumą wielkości stałych oraz elementów przypadkowych lub przejściowych, przy czym wartości tych ostatnich nie są skorelowane z wielkościami stałymi ani między sobą. Przyjmuje się, że stochastyczne odchylenia wielkości bieżących od wielkości stałych kompensują się w dłuższym okresie¹⁶.

Z równania (4.4) wynika ponadto, że konsumpcja permanentna (C_p) stanowi pewien ułamek k dochodu stałego (Y_p), przy czym ułamek ten jest determinowany przez: 1) poziom stopy procentowej i (ujemna korelacja), 2) stosunek pomiędzy posiadanym bogactwem w formie materialnej (aktywami) a dochodem w (dodatnia korelacja), 3) zmienną u określającą preferencje gospodarstwa domowego co do bieżącej konsumpcji w relacji do gromadzonych aktywów, warunkowane takimi czynnikami, jak: stopień niepewności związany z otrzymywaniem dochodu w przyszłości, wiek i stan rodzinny członków danego gospodarstwa

¹³ M. Friedman, *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press, Princeton 1957.

¹⁴ R.E. Hall, J.B. Taylor, *op. cit.*, s. 260 i 261.

¹⁵ M. Friedman, *op. cit.*, s. 20–37 oraz 222 i nast.

¹⁶ Por. D. Romer, *Makroekonomia dla zaawansowanych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 341–345.

domowego, a także uwarunkowania kulturowe związane z pochodzeniem rasowym i narodowościowym jego członków¹⁷.

M. Friedman główną rolę w kształtowaniu rozmiarów konsumpcji przypisał dochodowi permanentnemu (stałemu), który jest dochodem uzyskiwanym w perspektywie długookresowej oraz wykazuje tendencję do utrzymywania się na stałym poziomie¹⁸. Jego wielkość uzależniona jest od kapitału ludzkiego oraz zgromadzonego majątku (aktywów).

Zasadniczą rolę w określeniu stałego składnika dochodu bieżącego odgrywa mechanizm kształtowania się oczekiwań ludzi. Zakłada się, że w tym celu biorą oni pod uwagę przeszłe i obecne wartości dochodu rzeczywiście osiąganego¹⁹. Przyjmuje się, że dochód stały stanowi średnią ważoną dochodu bieżącego z okresu obecnego i okresów poprzednich, przy czym wagi dla wartości dochodu z okresów coraz odleglejszych w czasie są coraz mniejsze. Odzwierciedla to adaptacyjny charakter oczekiwań uczestników rynku, którzy niedawnym doświadczeniom przypisują większą rolę w kształtowaniu obecnych przewidywań niż doświadczeniom dawno minionym.

Wahania dochodu przejściowego (lub innymi słowy: występowanie odchyleń dochodu bieżącego od dochodu permanentnego) powodują, że gospodarstwo domowe oszczędza lub zaciąga kredyty, tak aby wyrównywać poziom konsumpcji w czasie. Modelowo przedstawia to rys. 4.2.

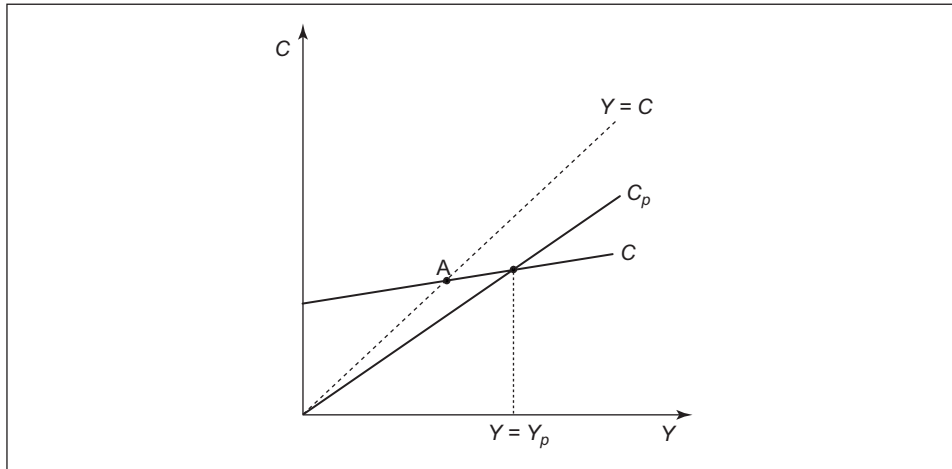
Półprosta wychodząca z początku układu współrzędnych obrazuje wszystkie kombinacje, dla których dochód bieżący i bieżąca konsumpcja są sobie równe. Konsumpcja permanentna (C_p) stanowi – zgodnie z równaniem (4.4) – pewien ułamek k dochodu permanentnego (Y_p). Odległość między funkcją konsumpcji bieżącej C a półprostą $Y = C$ obrazuje poziom oszczędności lub zadłużenia gospodarstwa domowego. Dla punktu A oszczędności wynoszą zero. Dla wszyst-

¹⁷ M. Belka, *Doktryna ekonomiczno-społeczna Milтона Friedmana*, PWN, Warszawa 1986, s. 158. Kwestie te były szerzej analizowane w hipotezie dochodu relatywnego (zob. J.S. Duesenberry, *Income, Savings and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Cambridge 1949). Badania empiryczne potwierdzają, że czynniki socjologiczne mają wpływ na rozmiary konsumpcji i wielkość zadłużenia. Wyższy status materialny grupy odniesienia zachęca gospodarstwo domowe do zwiększania rozmiarów konsumpcji, w tym również finansowania jej kredytem (por. S.M. Livingstone, P.K. Lunt, *Predicting Personal Debt and Debt Repayment: Psychological, Social and Economic Determinants*, „Journal of Economic Psychology” 1992, vol. 13, nr 1, s. 115). Pod wpływem innych osób następuje również zmiana preferencji gospodarstwa domowego, a tym samym występuje wzajemna zależność planów konsumpcyjnych (zob. D. Laidler, S. Estrin, *Wstęp do mikroekonomii*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1991, s. 88).

¹⁸ Nie oznacza to, że gospodarstwo domowe bierze pod uwagę dochód całego życia, ale jedynie trwałe elementy tego dochodu, uznawane za takie przez konsumenta w okresie zależnym od jego indywidualnych możliwości planowania (por. M. Friedman, *op. cit.*, s. 93 oraz B. Liberda, *Oszczędzanie w gospodarce polskiej. Teorie i fakty*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000, s. 20).

¹⁹ M. Friedman, *op. cit.*, s. 229.

kich punktów leżących na lewo od tego punktu gospodarstwo domowe posiada ujemne oszczędności (czyli jest dłużnikiem), natomiast dla punktów położonych na prawo od A posiada oszczędności.

Rys. 4.2. Zależności między dochodem a konsumpcją w modelu dochodu permanentnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Friedman, *op. cit.*, s. 34.

Warto też zwrócić uwagę, że zmiany poziomu konsumpcji przejściowej będą wpływać na położenie funkcji C , a zatem i na wielkość zaciąganych kredytów przez gospodarstwa domowe. Ponadto wielkość zaciąganych przez nie kredytów uzależniona jest od oczekiwań i poziomu niepewności co do kształtowania się ich dochodów w przyszłości. W sytuacji, gdy gospodarstwo domowe oczekuje wzrostu średnioważonych dochodów w ciągu całego życia, skłonne będzie wykorzystywać rynek kredytowy do zmniejszenia dysonansu pomiędzy dochodami bieżącymi a dochodem stałym. Intuicyjnie można wskazać, że gospodarstwa domowe przewidujące niekorzystną sytuację w przyszłości będą mniej skłonne do zadłużania się²⁰.

²⁰ Por. G. Bertola, R. Disney, C. Grant, *The Economics of Consumer Credit Demand and Supply* [w:] *The Economics of Consumer Credit*, red. G. Bertola, R. Disney, C. Grant, MIT Press, Cambridge–London 2006, s. 7. W celu wyjaśnienia tej sytuacji można posłużyć się założeniem o wypukłości funkcji użyteczności krańcowej gospodarstwa domowego. Implikuje ono przypisywanie przez gospodarstwo domowe wyższych wartości użyteczności krańcowej w przypadku niskich poziomów konsumpcji. Obawa przed obciążeniem budżetu gospodarstwa domowego spłatami kredytów przy niskim poziomie konsumpcji (charakteryzujących się wysoką użytecznością krańcową) może skutecznie je powstrzymać od zadłużania się.

Zgodnie z modelem PIH gospodarstwa domowe zaciągają kredyty w celu uzupełnienia luki między dochodem permanentnym a dochodem bieżącym. Badania empiryczne potwierdzają, że im ta różnica jest większa, tym więcej gospodarstwo domowe pożycza²¹. Zwiększenie bieżącego dochodu, przy założeniu niezmiennego poziomu dochodu permanentnego, zmniejsza skłonności gospodarstw domowych do zadłużania się. Natomiast analiza zależności między wielkością dochodu permanentnego oraz majątkiem gospodarstwa domowego w formie materialnej a popytem na kredyt wykazała dodatnią korelację. Zależność tę można wyjaśnić – po pierwsze – chęcią przejścia od razu na wyżej położoną ścieżkę konsumpcji, a po drugie – możliwością zaciągania kredytów hipotecznych (np. pod zastaw nieruchomości)²². Uznaje się, że gospodarstwa domowe z wyższym dochodem permanentnym są bardziej pewne stałości zatrudnienia, a zatem mogą utrzymywać oszczędności na niższym poziomie i jednocześnie będą bardziej skłonne do zadłużania się²³. Niektórzy badacze wskazują jednak, że gospodarstwa domowe posiadające wysoki poziom majątku mogą zaspokajać swoje potrzeby konsumpcyjne bez posiłkowania się kredytem²⁴.

Na podstawie hipotezy dochodu permanentnego można wskazać, że konsumpcja bieżąca zależy nie tylko od dochodu bieżącego, ale również przyszłego (i odwrotnie), zaś warunki międzyokresowej substytucji konsumpcji określa występująca w gospodarce stopa procentowa.

4.3. ŹRÓDŁO DANYCH I METODA BADAŃ

W celu identyfikacji cech społeczno-demograficznych gospodarstw domowych, które mają wpływ na korzystanie przez nie z rynku kredytów lub pożyczek, posłużono się danymi pochodzącymi z badań dotyczących budżetów gospodarstw domowych w Polsce. Badania takie prowadzi Główny Urząd Statystyczny, wykorzystując metodę reprezentacyjną, która daje możliwość uogólnienia, z określonym błędem, uzyskanych wyników na wszystkie gospo-

²¹ S. Park, A.P. Rodrigues, *Is Aggregate Consumer Borrowing Consistent with the Permanent Income Hypothesis?*, „The Manchester School” 2000, vol. 68, nr 3 oraz D. Cox, T. Jappelli, *op. cit.*, s. 207.

²² C. Grant, *Estimating Credit Constraints among US Households*, „Oxford Economic Papers” 2007, vol. 59, nr 4.

²³ J.V. Duca, S.S. Rosenthal, *op. cit.*, s. 91.

²⁴ D. Vandone, *Consumer Credit in Europe. Risk and Opportunities of a Dynamic Industry*, Springer Physica-Verlag, Berlin–Heidelberg 2009, s. 14.

darstwa domowe w kraju²⁵. W każdym miesiącu 2007 r. badaniem objętych było ponad 3 tys. mieszkań. Rzeczywista liczba zbadanych gospodarstw domowych wyniosła 37 366.

Badania budżetów gospodarstw domowych prowadzone są metodą rotacji miesięcznej, co oznacza, że uczestniczy w nich co miesiąc inna grupa gospodarstw domowych. Wybór gospodarstw domowych do badania odbywa się w wyniku dwustopniowego losowania warstwowego i sekwencyjnego. Jednostkami losowania pierwszego stopnia były terenowe punkty badań, które odzwierciedlają podział terytorialny kraju; na drugim stopniu losowane były mieszkania²⁶.

Badanie budżetów gospodarstw domowych pozwala na zidentyfikowanie podstawowych cech gospodarstwa, m.in. takich jak: klasa miejscowości zamieszkania, wiek głowy gospodarstwa domowego, wykształcenie, źródło utrzymania, dochody i wydatki oraz typ biologiczny rodziny. Oprócz wyżej wskazanych informacji, badane gospodarstwa deklarują także wysokość przychodów i rozchodów finansowych.

Na potrzeby badań przyjęto, że zadłużone gospodarstwo domowe to gospodarstwo, które spełniło przynajmniej jeden z poniższych warunków:

- 1) zaciągnęło w badanym okresie:
 - pożyczkę lub kredyt hipoteczny,
 - pożyczkę lub kredyt w bankach kartą kredytową,
 - inną pożyczkę lub kredyt w banku,
 - pożyczkę lub kredyt w innej instytucji,
 - pożyczkę lub kredyt u osób prywatnych;
- 2) spłaciło w badanym okresie ratę kapitałową i (lub) odsetki od:
 - pożyczki lub kredytu hipotecznego,
 - pożyczki lub kredytu zaciągniętego w bankach kartą kredytową,
 - innej pożyczki lub kredytu zaciągniętego w banku,
 - pożyczki lub kredytu zaciągniętego w innej instytucji,
 - pożyczki lub kredytu zaciągniętego u osób prywatnych.

W związku w przyjętą metodyką badań przez Główny Urząd Statystyczny uzyskane wyniki są obarczone błędami o charakterze nielosowym. Gospodarstwa domowe mogą świadomie zaniżyć wartości niektórych typów wydatków lub dochodów, a także popełniać błędy przy udzielaniu odpowiedzi (np. błędnie klasyfikując kredyty w podziale na banki i inne instytucje). Problemem w badaniu budżetów gospodarstw domowych jest znaczny odsetek gospodarstw domowych,

²⁵ *Budżety gospodarstw domowych w 2007 r.*, Informacje i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa 2008, s. 9.

²⁶ Metodyka badań budżetów gospodarstw domowych jest szczegółowo opisana w licznych rocznych raportach z wyników badań i w opracowaniach publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny.

które odmawiają odpowiedzi na niektóre pytania lub nie przystępują do badania. Dotyczy to głównie gospodarstw domowych o wyższym statusie materialnym i prowadzi do nadreprezentacji osób o niższych dochodach.

Należy zaznaczyć, że mogą występować rozbieżności między wynikami badania budżetów gospodarstw domowych a danymi makroekonomicznymi. Gospodarstwo domowe może zostać zaklasyfikowane jako niezadłużone, pomimo że w rzeczywistości ma zaciągnięty kredyt lub pożyczkę. Wynika to z faktu, że – zgodnie z metodą badań przyjętą przez Główny Urząd Statystyczny – w badanym okresie (miesiącu) w danym gospodarstwie domowym mogły nie wystąpić wydatki na spłatę kredytu i pożyczki z uwagi np. na karencję w spłacie kredytu lub opóźnienie w ich zapłacie wynikające z innych przyczyn. Sytuacja wygląda analogicznie w wypadku badania przychodów finansowych²⁷.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń dane pochodzące z badania budżetów gospodarstw domowych są cennym źródłem informacji do analiz zróżnicowania względnego oraz struktury dochodów, wydatków gospodarstw domowych, w zależności od ich cech społeczno-demograficznych²⁸.

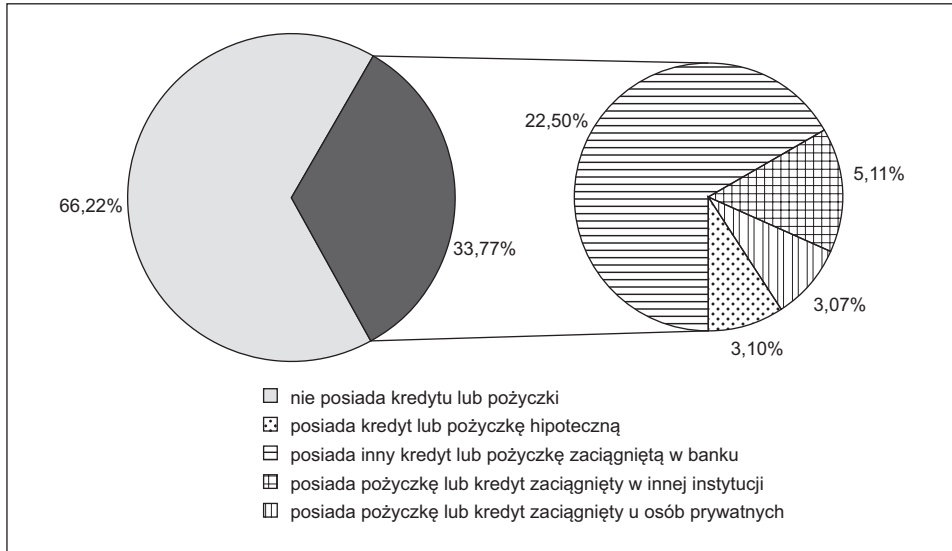
4.4. CHARAKTERYSTYKA ZADŁUŻONYCH GOSPODARSTW DOMOWYCH

Wyniki badań dotyczących budżetów gospodarstw domowych pozwalają na szczegółową charakterystykę gospodarstw domowych korzystających z kredytów bankowych w różnych przekrojach.

W 2007 r. ponad jedna trzecia gospodarstw domowych była zadłużona z tytułu kredytu lub pożyczek (rys. 4.3). W grupie tej najwięcej, bo 22,50% gospodarstw domowych, zaciągnęło bądź spłacało inny niż hipoteczny kredyt lub pożyczkę w banku. Kolejnymi, pod względem częstości występowania, instrumentami wykorzystywanymi przez gospodarstwa domowe były: kredyty i pożyczki zaciągnięte w innych instytucjach (pośrednicy kredytowi, lombardy, pracownicze kasy zapomogowo-pożyczkowe), pożyczki hipoteczne oraz pożyczki zaciągnięte u osób fizycznych (w głównej mierze u rodziny i znajomych).

²⁷ Szerzej o problemie niereprezentatywności próby i błędów w badaniach budżetów gospodarstw domowych zob.: S. Zajączkowski, D. Żochowski, *Obciążenia gospodarstw domowych spłatami długu: rozkłady i stress testy – na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych GUS*, Materiały i Studia, NBP, z. 221, Warszawa 2007, s. 14–16.

²⁸ *Budżety gospodarstw...*, s. 22.

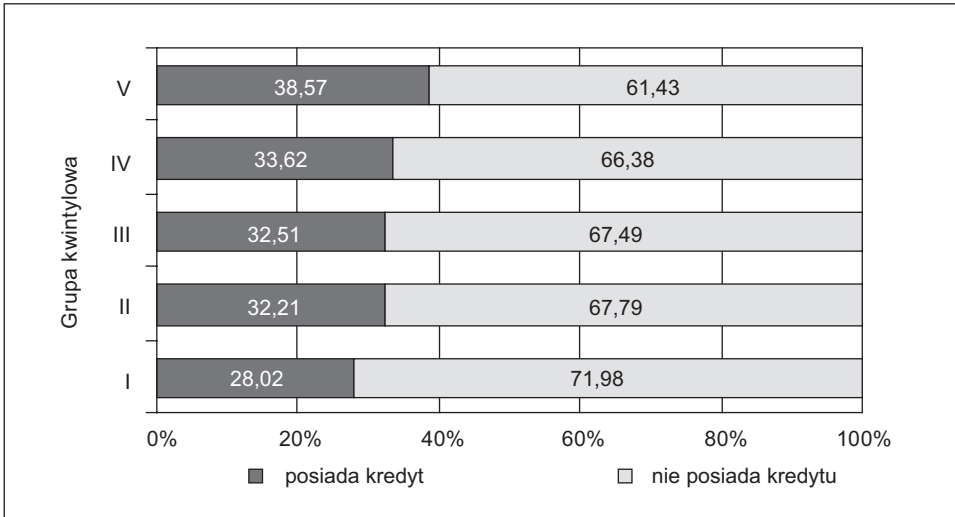

Rys. 4.3. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

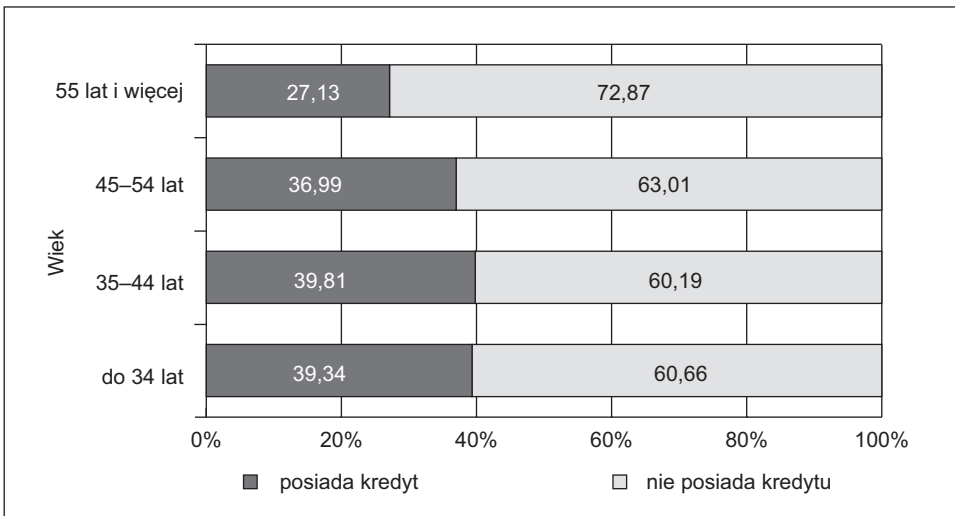
Na rys. 4.4 i 4.5 przedstawiono odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki w przekroju grup kwintylowych²⁹ oraz wieku głowy gospodarstwa domowego. Zasadniczo występowanie zadłużenia w gospodarstwach domowych skorelowane jest z dochodem – w im wyższej grupie kwintylowej dochodu znajduje się gospodarstwo domowe, tym częściej zaciąga kredyty lub pożyczki. Różnica w odsetku korzystających z kredytów między pierwszą grupą kwintylową (najmniej zamożną) a piątą (najbardziej zamożną) wynosi ponad 10 punktów procentowych. Powyższa obserwacja jest spójna z wnioskami płynącymi z teoretycznych modeli konsumpcji – wyższy dochód oznacza wyższą, co do zasady, zdolność kredytową, a zatem pozwala gospodarstwu domowemu sfinansować większą część swoich wydatków kredytem.

²⁹ Gospodarstwo domowe zaliczane jest do odpowiedniej grupy kwintylowej na podstawie wysokości dochodu rozporządzalnego na osobę w tym gospodarstwie. W tym celu sporządza się listę osób wchodzących w skład zbadanych gospodarstw domowych, uszeregowanych według wzrastającego dochodu rozporządzalnego na osobę, a następnie dzieli się ją na pięć równych części co do liczby osób ważonych. Pierwszą (I) grupę kwintylową stanowi 20% osób o najniższych dochodach, a grupę piątą (V) – 20% osób o najwyższych dochodach.

Rys. 4.4. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki według grup kwintylowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

Rys. 4.5. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki według wieku głowy gospodarstwa domowego

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

Wyniki analiz budżetów polskich gospodarstw domowych potwierdzają teoretyczne założenia modelu cyklu życia. Odsetek zadłużonych gospodarstw domowych, w których głowa gospodarstwa ma powyżej 45 lat, zmniejsza się. Najwięcej kredytów lub pożyczek zaciągają ludzie młodzi, co związane jest przede wszystkim z chęcią przejścia od razu na wyżej położoną ścieżkę konsumpcji, niż wynika to z aktualnego poziomu dochodu.

W tabeli 4.1 podano odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki w przekroju poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa domowego. Najczęściej zadłużają się gospodarstwa domowe, w których osoba będąca głową gospodarstwa ma wykształcenie wyższe – 4 na 10 takich gospodarstw finansuje swoje wydatki kredytem. Również gospodarstwa domowe, w których osoba będąca głową gospodarstwa ma wykształcenie średnie, zawodowe i zasadnicze zawodowe, są częściej zadłużone niż przeciętne gospodarstwo. W wypadku gospodarstw domowych, w których głową gospodarstwa jest osoba z wykształceniem gimnazjalnym lub niższym, korzystanie z kredytów lub pożyczek miało miejsce rzadziej niż w co czwartym gospodarstwie. Uzyskane wyniki można wyjaśnić w dwojaki sposób. Po pierwsze, statystyki rynku pracy wskazują, że wyższy poziom wykształcenia wpływa na wyższy poziom wynagrodzeń, co przekłada się na większe możliwości zaciągania kredytów. Po drugie, osoby z wyższym wykształceniem w większym stopniu rozumieją mechanizmy współczesnej gospodarki, w związku z tym znają rolę rynku kredytów i chcą z niego korzystać.

Tabela 4.1. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki według poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa domowego

Wykształcenie	Gospodarstwo domowe	
	nie posiada kredytu	posiada kredyt
Wyższe	58,65	41,35
Średnie zawodowe	62,97	37,03
Średnie ogólne	66,96	33,04
Zasadnicze zawodowe	65,82	34,18
Gimnazjalne i niższe	76,22	23,78

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

Analiza zadłużenia gospodarstw domowych według głównego źródła utrzymania³⁰ wykazała, że z kredytów lub pożyczek korzystają głównie gospodarstwa

³⁰ W badaniu budżetów gospodarstw domowych klasyfikuje się gospodarstwa domowe według pięciu podstawowych grup społeczno-ekonomicznych ludności kraju. Są to gospodarstwa

domowe pracowników i pracujących na własny rachunek (por. tabela 4.2). Wydaje się, że w przypadku gospodarstw domowych emerytów, rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł połączony wpływ niższych dochodów oraz niższego poziomu wykształcenia powoduje, że te grupy gospodarstw domowych w mniejszym stopniu zadłużają się (odsetek gospodarstw domowych zaciągających lub spłacających kredyty i pożyczki kształtuje się na poziomie ok. 25%). Powyższe obserwacje potwierdzają wyniki analiz zadłużenia gospodarstw domowych według klasy miejscowości zamieszkania. W badanym okresie zadłużone gospodarstwa domowe były zlokalizowane głównie w miastach o wielkości 100–200 tys. mieszkańców (37%) oraz w dużych metropoliach powyżej 500 tys. mieszkańców (blisko 36%). Ogólnie gospodarstwa domowe położone na wsi rzadziej korzystały z kredytów lub pożyczek. Instrumenty tego rynku są raczej domeną mieszkańców miast.

Tabela 4.2. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki według głównego źródła utrzymania gospodarstwa domowego

Gospodarstwo domowe	Gospodarstwo domowe	
	nie posiada kredytu	posiada kredyt
Pracowników	58,79	41,21
Pracujących na własny rachunek	69,60	30,40
Rolników	72,35	27,65
Emerytów	73,29	26,71
Rencistów	73,48	26,52
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	74,94	25,06

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

Ostatnim analizowanym przekrojem dzielącym zbiorowość gospodarstw domowych na zadłużone i niezadłużone jest typ biologiczny rodziny (tabela 4.3). Spośród badanych grup gospodarstw domowych najwięcej kredytów lub pożyczek zaciągają małżeństwa z jednym dzieckiem na utrzymaniu (42,39%). Wraz ze wzrostem liczby dzieci na utrzymaniu odsetek gospodarstw domowych korzystających z kredytów maleje, jednak tego typu gospodarstwa częściej niż przecięt-

domowe: pracowników, rolników, pracujących na własny rachunek, emerytów, rencistów oraz utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Kryterium klasyfikacji gospodarstw domowych w tym przekroju jest wyłączne lub główne (przeważające) źródło jego utrzymania. Każde ze wspomnianych pięciu rodzajów gospodarstwa domowego może uzyskiwać dodatkowe dochody z innego tytułu, jednak ich wysokość jest niższa niż z głównego źródła utrzymania. Por. *Budżety gospodarstw...*, s. 9.

Tabela 4.3. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zadłużenie z tytułu kredytu lub pożyczki według wybranych typów biologicznych gospodarstwa domowego

Typ biologiczny gospodarstwa domowego	Gospodarstwo domowe	
	nie posiada kredytu	posiada kredyt
Małżeństwo z 1 dzieckiem na utrzymaniu	57,61	42,39
Małżeństwo z 2 dzieci na utrzymaniu	59,18	40,82
Matka z dziećmi na utrzymaniu i innymi osobami	59,98	40,02
Małżeństwo z dziećmi na utrzymaniu i innymi osobami	60,81	39,19
Inne osoby z dziećmi na utrzymaniu	60,98	39,02
Małżeństwo z 3 dzieci na utrzymaniu	61,67	38,33
Matka z dziećmi na utrzymaniu	62,12	37,88
Małżeństwo z 4 i więcej dzieci na utrzymaniu	62,60	37,40
Małżeństwo bez dzieci	67,96	32,04
Gospodarstwa jednoosobowe	76,14	23,86

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

nie zadłużają się. Powyższe wyniki można wiązać, po pierwsze, z koniecznością sfinansowania przez te rodziny dodatkowych wydatków (np. zakup mieszkania, wakacje, edukacja dzieci), których nie można odłożyć w czasie. Po drugie, wzrost liczby osób na utrzymaniu wpływa negatywnie na zdolność kredytową, co z konieczności zmusza wieloosobowe gospodarstwa domowe do odłożenia ich planów konsumpcyjnych na przyszłość. Do gospodarstw domowych, które najrzadziej korzystają z kredytów lub pożyczek, należą małżeństwa bez dzieci (32,04% gospodarstw domowych w tej grupie posiada kredyt lub pożyczkę) i gospodarstwa jednoosobowe (odpowiednio 23,86%). Wynika to z faktu, że ich potrzeby konsumpcyjne mogą być sfinansowane w większej części bez konieczności posiłkowania się kapitałem zewnętrznym.

4.5. MODEL EKONOMETRYCZNY W ANALIZIE ZADŁUŻENIA GOSPODARSTW DOMOWYCH

Oprócz opisu cech zbiorowości zadłużonych gospodarstw domowych podjęto próbę oceny oddziaływania poszczególnych ich cech społeczno-ekonomicznych na decyzje dotyczące korzystania z kredytów lub pożyczek. W takim przypadku zmienna zależna identyfikująca zadłużone gospodarstwo domowe ma charakter binarny, a zatem do budowy modelu regresyjnego konieczne jest wykorzystanie

modelu logitowego. W przypadku gdy zmienna zależna ma charakter dychotomiczny, wyznacza się prawdopodobieństwo przyjęcia przez nią danej wartości. Jeżeli przyjmiemy, że prawdopodobieństwo korzystania z kredytów lub pożyczek przez dane gospodarstwo domowe zależy od pewnych cech społeczno-ekonomicznych gospodarstwa, to można je opisać następującym modelem³¹:

$$P_j = \frac{1}{1 + e^{-Z}}, \quad (4.5)$$

gdzie:

$$Z = \alpha_0 + \alpha_1 X_{j1} + \alpha_2 X_{j2} + \dots + \alpha_k X_{jk}. \quad (4.6)$$

W równaniach (4.5) i (4.6) przyjęto następującą notację: P_j – prawdopodobieństwo korzystania z kredytów lub pożyczek przez j -te gospodarstwo domowe, α_k – parametr stojący przy k -tej zmiennej objaśniającej, X_{jk} – wartość k -tej zmiennej objaśniającej dla j -tego gospodarstwa domowego.

Parametry modelu logitowego szacowane są metodą największej wiarygodności. W celu opisu prawdopodobieństwa zadłużenia się gospodarstwa domowego przyjęto następujące zero-jedynkowe zmienne objaśniające:

– wiek głowy gospodarstwa domowego – wyróżniono cztery grupy wiekowe: do 34 lat, 35–44 lat, 45–54 lat, 55 lat i więcej (grupą odniesienia były osoby w wieku do 34 lat);

– płeć – zmienna zero-jedynkowa przyjmująca wartość 0 dla kobiet i 1 w przypadku mężczyzn;

– klasa miejscowości położenia gospodarstwa domowego – wyróżniono trzy klasy: wieś, małe miasta o liczbie mieszkańców do 200 tys., duże miasta o liczbie mieszkańców powyżej 200 tys. (grupą odniesienia były osoby zamieszkałe na wsi);

– wykształcenie głowy gospodarstwa domowego – wyróżniono pięć poziomów wykształcenia: co najwyżej gimnazjalne, zasadnicze zawodowe, średnie ogólne, średnie zawodowe oraz wyższe (grupę odniesienia stanowiły gospodarstwa, w których osoba będąca głową posiada wykształcenie co najwyżej gimnazjalne);

– grupy kwintylowe dochodu gospodarstwa domowego – wyróżniono pięć zmiennych identyfikujących grupy kwintylowe dochodu (punkt odniesienia stanowiły gospodarstwa domowe zaklasyfikowane do I grupy kwintylowej dochodu);

– źródło utrzymania gospodarstwa domowego – utworzono zestaw sześciu zmiennych identyfikujących grupę społeczno-ekonomiczną gospodarstwa domo-

³¹ Por. np. G.S. Maddala, *Ekonometria*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 372.

Tabela 4.4. Oceny parametrów modelu logitowego objaśniającego prawdopodobieństwo korzystania z kredytów lub pożyczek przez gospodarstwo domowe

Wyszczególnienie	Ocena parametru	Błąd standardowy	Statystyka Walda ^a	Poziom p
Wyraz wolny	-0,8071	0,0511	249,8687	0,0000
Gospodarstwo domowe położone w małym mieście do 200 tys. mieszkańców	-0,0330	0,0268	1,5146	0,2184
Gospodarstwo domowe położone w dużym mieście powyżej 200 tys. mieszkańców	-0,1638	0,0330	24,5890	0,0000
Gospodarstwo domowe rolników	-0,5077	0,0536	89,6218	0,0000
Gospodarstwo domowe pracujących na własny rachunek	-0,5751	0,0474	147,3613	0,0000
Gospodarstwo domowe emerytów	-0,3892	0,0374	108,2933	0,0000
Gospodarstwo domowe rencistów	-0,3482	0,0473	54,1471	0,0000
Gospodarstwo domowe utrzymujące się z niezarobkowych źródeł	-0,4633	0,0596	60,4670	0,0000
Płeć głowy gospodarstwa domowego	-0,0354	0,0239	2,1943	0,1385
Głowa gospodarstwa domowego z wykształceniem wyższym	0,3714	0,0450	68,2447	0,0000
Głowa gospodarstwa domowego z wykształceniem średnim zawodowym	0,3190	0,0370	74,2545	0,0000
Głowa gospodarstwa domowego z wykształceniem średnim ogólnym	0,2347	0,0511	21,0894	0,0000
Głowa gospodarstwa domowego z wykształceniem zawodowym	0,2501	0,0349	51,4949	0,0000
Głowa gospodarstwa domowego w wieku 34–44 lat	0,0439	0,0373	1,3868	0,2389
Głowa gospodarstwa domowego w wieku 45–54 lat	-0,0591	0,0352	2,8213	0,0930
Głowa gospodarstwa domowego w wieku powyżej 55 lat	-0,2972	0,0415	51,2920	0,0000
II grupa kwintylowa dochodu	0,1817	0,0409	19,7761	0,0000
III grupa kwintylowa dochodu	0,2770	0,0402	47,4705	0,0000
IV grupa kwintylowa dochodu	0,3964	0,0404	96,1786	0,0000
V grupa kwintylowa dochodu	0,5493	0,0420	170,7760	0,0000

^a statystyka Walda jest podstawą testu istotności współczynnika regresji. Jest ona testowana na podstawie rozkładu *chi*-kwadrat. Im wyższe przyjmuje wartości, tym mocniejsze są podstawy do uznania oszacowania współczynnika za rozwiązanie istotne. Przyjęte przez statystykę Walda wartości w oszacowanym modelu świadczą o istotności jego parametrów.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w 2007 r.

wego analogicznych do opisanych w tabeli 4.2 (grupą odniesienia były gospodarstwa pracowników).

Wyniki estymacji parametrów modelu logitowego zawiera tabela 4.4. Hipoteza mówiąca, że wprowadzone do modelu zmienne objaśniające nie wnoszą istotnej informacji ponad tę, którą niesie wyłącznie wyraz wolny, została odrzucona. Wartość statystyki testowej χ^2 wyniosła 1280,7, co generuje bardzo małą wartość prawdopodobieństwa testowego.

Zwróćmy uwagę, że większość ocen parametrów dla poszczególnych zmiennych okazała się istotnie różna od zera (na rozsądnie ustalonym dowolnie małym poziomie istotności). Zmienne w nieistotny statystycznie sposób wpływające na poziom prawdopodobieństwa korzystania z kredytów lub pożyczek przez gospodarstwo domowe to: „gospodarstwo domowe położone w małym mieście do 200 tys. mieszkańców”, „płeć głowy gospodarstwa domowego” oraz „głowa gospodarstwa domowego w wieku 34–44 lat i w wieku 45–54 lat”.

Oceny parametrów są albo dodatnie, albo ujemne. Ujemna wartość sugeruje spadek prawdopodobieństwa korzystania z kredytów lub pożyczek przez gospodarstwo domowe wraz ze wzrostem wartości liczbowej danej zmiennej objaśniającej, natomiast dodatnia wartość stymuluje to prawdopodobieństwo. Im wyższy poziom wykształcenia ma osoba będąca głową gospodarstwa domowego, tym większe prawdopodobieństwo korzystania z kredytów lub pożyczek w porównaniu z gospodarstwami, których głową jest osoba z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym (*ceteris paribus*). Podobnie, przynależność do wyższej grupy kwintalowej dochodu zwiększa szansę korzystania przez gospodarstwo domowe z kredytów lub pożyczek w porównaniu z gospodarstwami najuboższymi (I grupa kwintalowa dochodu), przy założeniu niezmienności pozostałych cech. Natomiast jeśli osoba będąca głową gospodarstwa domowego ma więcej niż 55 lat, zmniejsza to prawdopodobieństwo zadłużenia się gospodarstwa domowego (w porównaniu z gospodarstwami, w których osoba będąca głową gospodarstwa jest młodsza). W przypadku gdy gospodarstwo domowe utrzymuje się z innych źródeł niż praca najemna, wówczas zmniejsza się szansa korzystania tych gospodarstw domowych z kredytów lub pożyczek (*ceteris paribus*). Wyniki badań potwierdzają wcześniejsze wnioski z przekrojowej analizy zadłużonych gospodarstw domowych.

4.6. UWAGI KOŃCOWE

W celu lepszego opisu rzeczywistości gospodarczej i zachodzących w niej procesów konieczne jest rozszerzenie teoretycznych modeli konsumpcji o możliwość zaciągania kredytów. Zadłużenie jest ważnym elementem pozwalającym

na wygładzanie ścieżki konsumpcji w warunkach wahanía poziomu dochodów w cyklu życia.

Obecnie kredyty i pożyczki mają coraz większe znaczenie dla gospodarstw domowych, ponieważ pozwalają na realizację ich planów konsumpcyjnych. Znajduje to odzwierciedlenie zarówno w danych zagregowanych, jak i tych indywidualnych, uzyskanych z badań budżetów gospodarstw domowych. W 2007 r. średnio co trzecie gospodarstwo domowe w Polsce zaciągało lub spłacało kredyt lub pożyczkę.

Przeprowadzone analizy pozwoliły na zidentyfikowanie cech społeczno-ekonomicznych charakterystycznych dla gospodarstw domowych, które posiadały zadłużenie. Badania wskazują, że typowe polskie gospodarstwo domowe, które korzysta z kredytów lub pożyczek, jest położone w mieście, głową gospodarstwa jest osoba dobrze wykształcona w wieku do 44 lat, która uzyskuje dochody wyższe od przeciętnych jako pracownik najemny lub pracuje na własny rachunek; jest to zwykle małżeństwo z dziećmi. Uzyskane w toku badań wyniki potwierdziły prawidłowości opisane w rozpatrywanych teoretycznych modelach konsumpcji.